УДК 81:140.8

Новосадська О. Б.,
Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича, м. Чернівці

СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей взаємозв’язку мовної та концептуальної картин світу.
Ключові слова: *мовна картина світу, концептуальна картина світу,концепт, лакуна.*

Статья посвящена исследованию особенностей соотношения языковой и концептуальной картин мира.
Ключевые слова: *языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт, лакуна.*

The article is devoted to the study of the correlation pecularities of the worldview and conceptual worlview.
Key words: *worldview, conceptual worldview, concept, lacuna.*

Характерний для когнітивної лінгвістики інтерес до розгляду відображених у мові особливостей менталітету того чи іншого етносу зумовив пильну увагу дослідників до лінгвокультурного аспекту вивчення мови, що дозволяє виявити найбільш значимі фрагменти картини світу народу. Розгляд культурологічної складової мовного вираження важливих для національного менталітету універсальних категорій світоустрою залишається одним із пріоритетних завдань когнітивної лінгвістики, оскільки саме за допомогою вивчення мови народу у співвідношенні з основними цінностями національної культури можна виявити істотні особливості осмислення цих категорій етносом. Тому **актуальність** нашого дослідження зумовлена загальним інтересом сучасної лінгвістики до виявлення національної специфіки структури мов. **Метою** статті є розглянути й описати спільні та відмінні риси між мовною та концептуальною картинами світу. **Завданнями** статті є висвітлити сучасні теоретичні погляди на поняття “картини світу”, “мовної картини світу”, “концепту”. **Матеріалом** дослідження стали теоретичні й практичні розвідки провідних лінгвістів-когнітологів.

Мова країни пов’язана з культурою цієї країни, відмінності в культурі призводять до мовних відмінностей. Хід історичних подій, спосіб життя певної групи накладають відбиток на мову. В мові народу відображаються його характер, поведінка, психологія. Специфічні риси поведінки людини фіксуються в певних граматичних формах, в лексичному складі словника. Як зазначає Ю. Д. Апресян, кожна мова відображає певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Виражені в ньому значення складаються у свого роду колективну філософію, яка є обов’язковою для всіх носіїв мови [1, с. 54].

“Національний характер визначається приналежністю до етносу, до національної культури та проживанням на певній території, тощо [3, с. 47]. Різні культури і народи по-різному сприймають одні й ті ж самі явища. Подібні невідповідності часто викликають труднощі при перекладі з мови однієї культури на мову іншої, так як не завжди можна підібрати слова, які адекватно передають зміст.

Дійсність, яка оточує людину, відображається в мові, в ній формується образ світу або його картина. Під картиною світу Кубрякова О.С. розуміє “суму значень та уявлень про світ, його глобальний образ, який є вираженням всієї діяльності людини, а не її окремої сторони” [6, с. 8]. При побудові картини світу треба враховувати етнічні, психологічні, мовні особливості людей. Можна вести мову про картину світу, що відповідає кожному відрізку історичного часу.

Проте, що для однієї культури вважається прийнятним, може бути неприйнятним для іншої, яка має інші уявлення про мораль та систему цінностей. Так, у межах європейської, а в тому числі української культури, чорний колір має негативну коннотацію, в той час як в китайській культурі оцінюється позитивно. Цей приклад – окремий випадок розбіжності серед різних картин світу.

Науковці говорять про картину світу будь-якої людини [7, с. 58]. Різні світовідчуття призводять до утворення різних картин світу. Вони формуються у процесі життєдіяльності людини. Картина світу дорослої людини не буде схожа на картину світу дитини. Існують картини світу психологічно врівноваженої людини та людей з порушеною психікою, цивілізовані та архаїчні, релігіозні, наукові та інші [7, с. 87]. Критерії оцінки картини світу – адекватність її світу. Картини світу – динамічні: вони проходять процес становлення, період стабільного існування, потім наступає розпад та руйнування. Будь-яка картина світу – це акт інтерпретації, акт світорозуміння, тобто залежить від призми, через яку здійснюється світобачення. Таким чином, картина світу не існує окремо від людини, це картина, побачена очима людини [7, с. 95].

Юсупова Ю.Л. стверджує, що “в кожній мові можна виділити дві сторони: мовну та психологічну, які відповідно формують звуки мови та звукові образи. Картина світу – це занадто широке поняття. В її межах варто розмежувати мовну картину світу та концептуальну. Таким чином, можно говорити про існування двох картин світу” [9, с. 314]. Мовна картина світу є простіша за концептуальну, це частина концептуальної системи людини, пов’язана з мовою. Концептуальна система складніша у своїй будові, ніж відомі людині мовні значення. Ця система знаходится у свідомості людини, вона обробляє та містить інформацію,що надходить про навколишній світ. Не вся інформація, що надходить у мозок людини ззовні, отримує вербальну форму, тобто відображається за допомогою мови. В основі концептуальної системи знаходяться чуттєва, пізнавальна діяльність людини (емоції, враження, почуття) [9, с. 315].

Інше ключове поняття когнітивної лінгвістики – “концепт” – також пов’язане з картиною світу взагалі та частково з концептуальною картиною. Якщо головним виразником мовної картини світу є слово, то концепт, образ, ідеальне утворення, що вийшло за межі слова і є абстракцією високого рівня, – основний елемент концептуальної картини світу. Всі концепти об’єднуються в концептуальну систему, або концептуальну картину

© Новосадська О. Б., 2013

світу. Концептуальні системи пов'язані з розумовою діяльністю людини. Оскільки головні розумові процеси відбуваються у більшості людей однаково, це наводить на думку про схожість концептуальних картин світу у різних людей. Існування великої кількості мов, які мають лексичні відмінності, вказує про відмінності мовних картин світу. "Все вище згадане про схожість концептуальних картин світу зовсім не має категоричного характеру. Крім спільних рис, існують і відмінності. На формування будь-якої концептуальної картини світу (а також мовної) мають вплив такі фактори, як національна своєрідність, психологічна характеристика, культурологічні аспекти певної групи людей. Існують концепти (ключові слова, за термінологією А. Вежбицької), які містять в собі специфічні риси нації, в них відображаються культурні особливості народів" [4, с. 130].

Концепти є абстрагованими та узагальненими. Вони можуть мати як вербальну,так і невербальну форми вираження; таким чином, відбувається злиття мовних та інших концептів. У зв'язку з цим можна говорити про труднощі виокремлення мовної картини світу з більш глобальної, концептуальної.

З поняттями концептуальної та мовної картин світу пов'язане поняття "поле". Поле – це "сукупність змістовних одиниць (понять, слів), які охоплюють певну галузь людського досвіду" [2, с. 334]. Двом моделям світу (концептуальній та мовній) відповідає поняттєве (концептуальне) та семантичне поле відповідно. Поняттєве поле – галузь поняттєвого змісту, визначене логікою предметного світу та логікою людського мислення. Різновидами полів є семантичне поле, лексико-семантичне та асоціативне поле [3, с. 56].

Семантичне поле – структура певної мови з урахуванням її культурної та національної своєрідності. У словнику лінгвістичних термінів Ахманової О.С. подаються наступні визначення цього поняття: 1) "частка дійсності, виділена в людському досвіді, і яка теоретично має в даній мові відповідник у вигляді більш чи менш автономної лексичної мікросистеми, наприклад: семантичне поле радості, семантичне поле часу; 2) безліч слів та виразів, які складають тематичний ряд, слова та вирази мови, у своїй сукупності охоплюють певну галузь значень. Семантичне поле – сукупність мовних одиниць різних частин мови, як поєднані спільною семантичною ознакою. Семантичні зв'язки у семантичному полі визначаються лінгвістичними методами (компонентний аналіз слів, аналіз тексту)" [2, с. 447].

Під час опису навколишньою дійсності "у нашій свідомості переплітаються дві її картини – концептуальна (логічна) та словесна (мовна)" [7, с. 54]. Основний елемент мовної картини світу – семантичне поле, одиниці концептуальної моделі світу – константи свідомості. В мовній картині світу знання містяться в семантичних категоріях, семантичних полях, які складаються з окремих слів та словосполучень. В концептуальній картині світу зміст міститься в поняттях.

На переконання Караулова Ю.Н., мовна модель світу відображає зміни в навколишньому середовищі, тому вона більш рухлива у порівнянні з концептуальною моделлю. Для неї характерні лакуни, або без еквівалентна лексика, яка не має відповідників в інших мовах. Лакуни виявляються при порівнянні мов на рівні полів та слів. У більшості випадках вони не перекладаються. Кожна мова створює свою картину світу, в якій відображаються культурні особливості, специфічні риси народу, який спілкується цією мовою; формується такий собі "проміжний світ", що зумовлює відмінності між мовами, і призводить до розбіжності серед картин світу різних мов [5, с. 130].

Незважаючи на специфічність концептів, концептуальна модель відрізняється стійкістю та універсальністю та забезпечує взаєморозуміння серед людей. Концептуальна модель світу враховується при укладанні тематичних словників (тезаурусів), де загальні уявлення людей про світ формують організацію лексики словника.

Найяскравіше фізичне та соціальне середовище відображається у словниковому складі мови. "Повний словник будь-якої мови – комплексний інвентар всіх ідей, інтересів, діяльності даного суспільства. Завдяки словнику ми можемо мати уявлення про особливості його культури" [8, с. 272]. Специфічні особливості відображені в спеціалізованих словниках. Укладанню та аналізу тезаурусів присвячені роботи відомого лінгвіста Ю. Н. Караулова.

Висновки. На підставі здійсненого дослідження робимо висновок про те, що

концептуальна картина світу є складнішою за мовну картину світу, вона є динамічнішою у своєму розвитку,ніж мовна, оскільки вона реагує на будь-які зміни у навколишньому середовищі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі мовних засобів вираження одиниць концептуальної картини світу – лінгвокультурних концептів.

Література:

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян. – // Вопросы языкознания. 1995. №1. – С. 37-68.

2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 604 с.

3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ,2000. – 123 с.

4. Вежбицька А. Сопоставление культур через посредство лексики и граматики / А. Вежбицька. – М. : Языки славянской культури, 2001. – 272 с.

5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

6. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова. Филология и культура: Материалы II-й Международной конференции Ч. 3. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 1999. – С. 6-13.

7. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – 107 с.

8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культорологии. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.

9. Юсупова Ю. Л. Концепт как единица концептуальной картины мира концептуальной картины мира / Ю. Л. Юсупова. Проблемы прикладной лингвистики: Матер. Международной научно-практичной конференции 27-28 декабря 2005. – Пенза : ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2005. – С. 314-316.